

Nationalmuseet

Fortidsminderestauring

Danmarks Oldtid

Forsknings & Formidlingsafdelingen

Kulturarvsstyrelsen

Årsrapport 2005

Jættestuen Svino Østerhøj efter restaurering

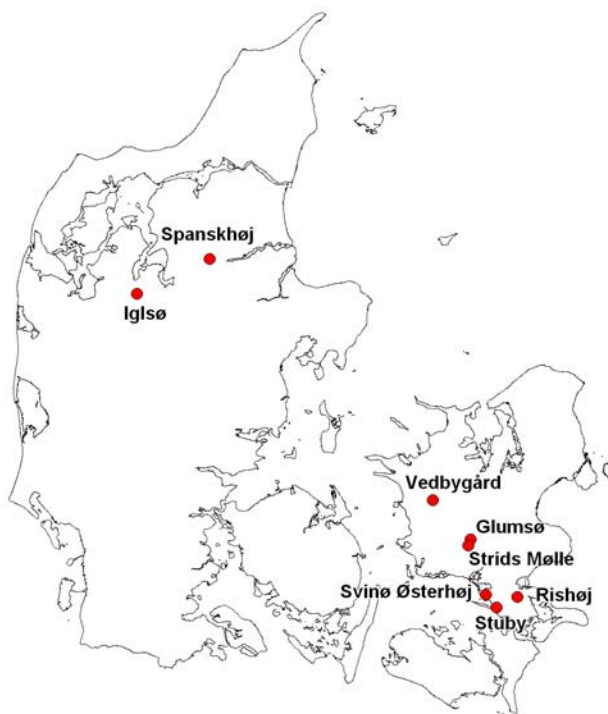
Torben Dehn
Svend Illum Hansen
Jørgen Westphal

Indhold:

Indledning	3
Strids Mølle.....	3
Jættestuen.....	3
Restaurering	4
Arkæologiske resultater	4
Den østlige langdysse.....	5
Restaurering	5
Arkæologiske resultater	6
Formidling.....	6
Åbent hus, Historiens Dag	6
Offentlig adgang	7
Svinø Østerhøj	7
Restaurering	7
Arkæologiske resultater	8
Formidling.....	9
Glumsø.....	9
Iglsø.....	10
Spanskhøj ved Snæbum	10
Rishøj ved Ammendrup	11
Milhøj ved Stuby.....	11
Vedbygård.....	12

Indledning

Årets planlagte restaureringsarbejder omfattede to større projekter, restaurering af en jættestue og en langdysse ved Strids Mølle og restaurering af Svinø Østerhøjjættestuen, samt mindre istandsættelser af jættestuerne ved Iglø, jættestuen Rishøj ved Ammendrup og jættestuen Milhøj ved Stuby. Derudover blev der udført akutte reparationer ved Glumsødyssen, jættestuen Spanskøhøj ved Snæbum og en langdysse i nærheden af Vedbygård.

Strids Mølle

Ved Susåens udløb fra den sydlige ende af Bavelse sø, ligger der fem megalitanlæg meget tæt på hinanden. Ved åens østlige bred er der en lille runddysse og en langdysse, begge velbevarede men med meget lidt af det oprindelige jorddække tilbage. Ved den vestlige bred ligger der en jættestue og to langdysser, alle med en væsentlig del af den oprindelige jordhøj bevaret.

Jættestuen

Jættestuen ved Strids Mølle henlå som en tilgroet ruin uden mulighed for adgang. Kammerets fire dæksten var alle til stede men var styrtet delvist ned i kammeret. En del af gangens dæksten var fjernet.

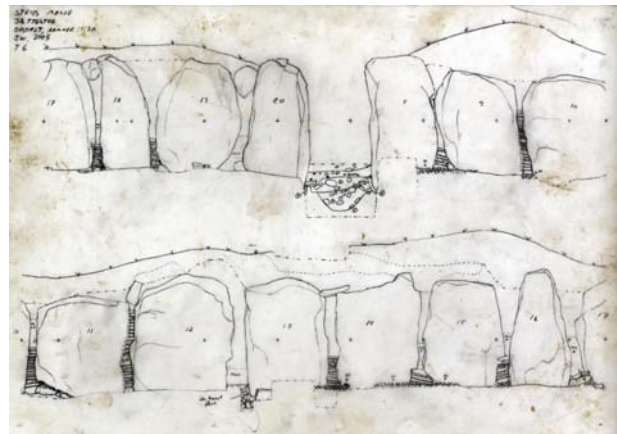
Jættestuen ved Strids Mølle før restaurering.

Restaurering

Efter registrering blev kammerets dæksten løftet af, hvorefter kammer og gang kunne tømmes for nedfalden jord. En enkelt dæksten over det midterste af gangen lå stabilt, tilsyneladende i sit originale leje, og blev derfor ikke flyttet. Bærestenene i kammer og gang var intakte og stod alle stort set i de oprindelige positioner. Til gengæld var tørmurene de fleste steder faldet ud, og blev derfor erstattet af nye, udført i Nexø-sandsten. Nøglestenen og de manglende bæresten over gangen blev erstattet af tilførte sten, fundet i lokalområdet. Med anbringelse af en del tilførte indskudssten som stabilisering ved toppen af bærestenene, kunne kammerets dæksten anbringes igen. Herefter blev der lavet en tæt pakning af større og mindre sten og flint. Til sidst blev konstruktionen dækket med stabilgrus, en bentonitmembran og øverst muld. Herved blev det lukkede kammer genskabt og samtidig sikret mod klimapåvirkning.

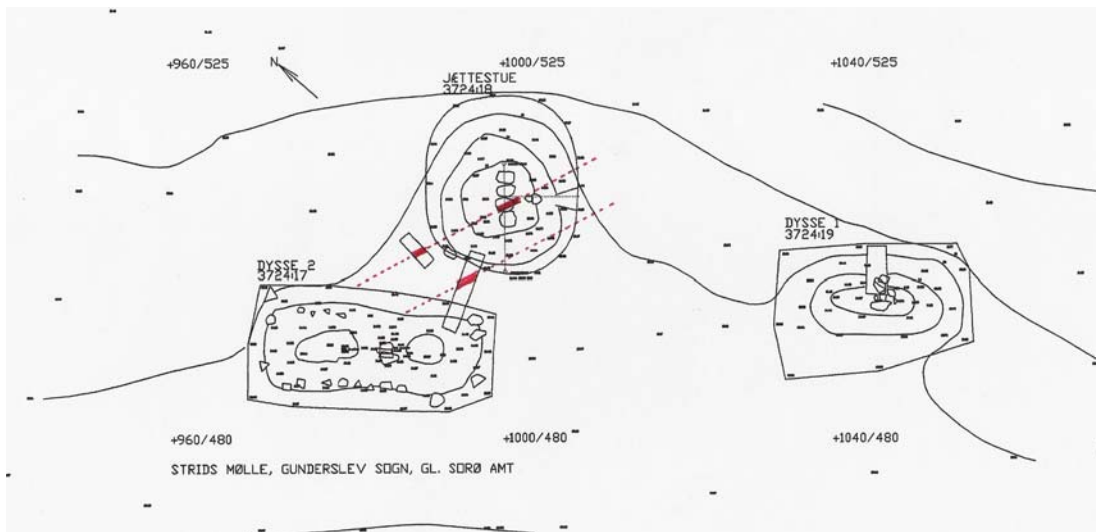
Jættestuen ved Strids Mølle. Afløftning af dæksten.

Jættestuen ved Strids Mølle. Opstalt af kammer, 2005.

Arkæologiske resultater

Under arbejdet med tømning af kammeret kunne det konstateres, at det oprindelige gulv var fjernet. Det viste sig, at jættestuen ikke var opført på undergrund men derimod oven på et ældre grøftanlæg. Ved at supplere undersøgelsen med et par søgegrøfter mellem jættestuen og den vestlige langdysse, konstateredes det, at der var tale om to parallelgående grøfter, som meget tænkeligt kan være resterne af en sløjfet ikke-megalitisk langhøj. Den ene søgegrøft havde også til formål at opklare bevaringstilstanden ved foden af henholdsvis jættestuen og langhøjen. Det kunne ikke påvises, at jættestuen havde haft randsten, men det konstateredes, at selve højlegemet til dels bestod af en kraftig stenvold, som var dynget op mod bærestenenes bagside.

Oversigtsplan over anlæggene ved Strids Mølle. De ældre grøfter under og ved jættestuen er indtegnet med rødt.

Jættestuen ved Strids Mølle. Dæksten pålægges det nyrestaurerede kammer.

Den østlige langdysse

Dækstenen over det centralt beliggende kammer i den østlige langdysse er for længe siden blevet fjernet. Måske ved samme lejlighed er den ene sidesten blevet sprængt og den øverste del af den ene ende fjernet. Sidestens anden ende, omtrent halvdelen, var bevaret i situ. Den nederste del af den beskadigede ende var stadig tilbage i form af et stort fragment. Dette var dog trukket op og lå på et ustabil leje af det løse materiale, som udgjorde den øverste del af den noget eroderede nordlige langsides af højen.

Restaurering

Det tonstunge sidestensfragment var i fare for at skride ned, og derfor blev det løftet op med henblik på at anbringe det i en mere sikker position og på et mere stabilt underlag. Højens indre stenpakning blev rekonstrueret og tilpasset som fundament for sidestensfragmentet. Fragmentet kunne herefter genanbringes.

Arkæologiske resultater

Ved frigravningen af sidestensfragmentet fremkom der et snit, som dels producerede et langsgående profil gennem kammerets ene ende, dels et tværgående profil fra midten af højen og ned til højfoden. Det viste sig, at det indre af højlegemet var opbygget af store, runde paksten, samt at der rundt om kammeret var en pakning bestående af store mængder knust flint. Højen står i dag kun til et niveau lige ved toppen af kammerets bæresten, men flintpakningen syntes ikke at være afsluttet opadtil, hvilket kunne tyde på, at kammerets dæksten har været helt eller delvis jorddækket. Under langhøjen sås en vegetationshorisont, som indeholdt en del keramikskår. Der har således muligvis været et ældre anlæg eller en bebyggelse på stedet, før langhøjen blev opført.

Den østlige langdysse ved Strids Mølle under restaurering.

Formidling

Åbent hus, Historiens Dag

Under restaureringsarbejdet blev der i forbindelse med det landsdækkende arrangement ”Historiens Dag” afholdt åbent hus. Som opvarmning til denne begivenhed, blev der nogle dage forinden holdt foredrag og vist film for den lokalhistoriske forening i beboerhuset i Skelby.

Jættestuen ved Strids Mølle. Et lille hængekar fra tragtægertid, overset da jættestuen blev plyndret, fandtes i forbindelse med restaureringsarbejdet.

Offentlig adgang

De tre berørte megalitanlæg hører under to forskellige lodsejere, som har accepteret, at der etableres permanent stiadgang og opsættes henvisnings- og informationskilte. Der er allerede offentlig adgang til de to øvrige anlæg på den anden side af åen, og tilsammen udgør de nu fem tilgængelige anlæg en særdeles besøgsværdig lokalitet, ikke mindst i kraft af den usædvanligt naturskønne beliggenhed. Stedet er let tilgængeligt, dels ad offentlig vej, dels pr. kano, idet der umiddelbart ved siden af er henholdsvis en isætningsplads og en rasteplads for kanosejlende på Susåen.

Jættestuen ved Strids Mølle. Omvisning af kanoturister.

Svinø Østerhøj

Svinø Østerhøj er den ene af to jættestuer på Svinø, som i mange år havde henligget som stærkt ruinerede og tilgroede anlæg uden offentlig adgang. Den anden jættestue, Måneshøj, blev restaureret i efteråret 2004.

Jættestuen Svinø Østerhøj før restaureringen, efter at højen var blevet ryddet for vegetation.

Restaurering

Efter at være blevet ryddet for vegetation, blev de blotlagte dæksten på Østerhøj, hvoraf de fleste var mere eller nedskredet i kammeret, løftet af. En stor del af bærestenene i kammer og gang var væltede og blev derfor rette op og sikret med beslag af rustfrit stål og betonforankringer. Anvendelsen af disse materialetyper begrænses normalt i videst muligt omfang, men var i dette tilfælde nødvendigt, idet en stor del af den stabiliserende jordhøj omkring stenkonstruktionen tidligere var fjernet eller bortroderet. En særdeles hårdhændet plyndring i begyndelsen af 1900-tallet, som bl.a. involverede

sprængning med sortkrudt, havde yderligere bidraget til forfaldet. Bærestenenes mellemrum blev lukket med rekonstruerede tømure i tilførte Nexø-sandsten. Af anlæggets overordnede stenkonstruktion manglede kun en mindre bæresten og en dæksten i kammeret samt to dæksten over gangen. Da en tildækning af stenkonstruktionen giver langt den bedste bevaring af anlægget, besluttedes det at tilføre de manglende sten og at genopbygge den beskyttende jordhøj, samt at indlægge en yderligere forsegling i form af en bentonitmembran.

Svinø Østerhøj. Afløftning af dæksten.

Svinø Østerhøj. Opretning af de væltede bæresten.

Arkæologiske resultater

Kammerets oprindelige gulvbelægning syntes at være blevet fjernet i forbindelse med plyndringen af anlægget, og under gulvlaget blev der i forbindelse med restaureringsarbejdet fundet rester af et ældre anlæg. Der kunne ikke påvises parallelle grøfter, som tilfældet var ved Strids Mølle, men flere steder sås der rester af dette anlæg, som syntes at bestå af stenfyldte nedgravninger. Anlægsresterne forekom derfor ikke at være almindelige beboelsesspor, men er formentlig dele af ældre gravanlæg eller anlæg af anden rituel karakter.

Svinø Østerhøj. Pålægning af dæksten over kammeret.

Svinnø Østerhøj. Det nyrestaurerede kammer.

Svinnø Østerhøj. Det nyrestaurerede anlæg set udefra.

Formidling

Restaureringen af både Måneshøj og Østerhøj er sket i samarbejde med foreningen ”Landbrugets Naturplan for Køng Sogn”. Foreningen er en sammenslutning af 46 lodsejere og har til formål at etablere et 60 km langt stisystem i området samt at indføre en række miljøvenlige driftsformer. Adgang via stisystemet til de to jættestuer indgik i foreningens ønsker. Anlæggene bliver nu formidlet aktivt af foreningen i samarbejde med Storstrøms Amt og Skov- og Naturstyrelsen, som driver det nærliggende Avnø Naturcenter. Der er opsat informations- og henvisningsskilte og foreningen har anbragt en stander med foldere ved Måneshøj. Mens restaureringsarbejdet foregik, blev foreningen og den øvrige lokalbefolkning inddraget i form af åbent hus dage og indvielsesarrangementer. Foreningen har i 2004 modtaget Dansk Landbrugs initiativpris.

Glumsø

Den store dæksten over et fritliggende dyssekammer ved Glumsø har for mange år siden været udsat for en sprængning, som har løsnet et stort fragment og kløvet den resterende del af stenen i to halvdele. Disse to halvdele har siden balanceret, støttet mod hinanden, omtrent i dækstens oprindelige position oven på bærestenene. Denne tilstand, som umiddelbart kunne virke faretruende, har været stabil, i det de to fragmenters enorme vægt i praksis har låst dem solidt sammen. Der var imidlertid en teoretisk mulighed for, at tankeløse besøgende ville kunne gøre anlægget ustabil, eventuelt ved at benytte store brækstænger. En nærliggende byggemodning havde fået tilladelse til at ekspandere ind i 100 m zonen, hvis status ville blive ændret fra dyrket mark til et grønt område med offentlig adgang. Det besluttedes derfor, som en ekstra sikring, at sammenføje de to fragmenter med et beslag af rustfrit stål samt at stabilisere bærestenene ved at lægge et ca. 0,5 m højt jorddække omkring kammeret.

Dyssen ved Glumsø. Før og efter restaurering.

Iglsø

Ved besigtigelse i vinteren 2004 konstateredes det, at en grævling havde bygget rede i det ene kammer i dobbeltjættestuen ved Iglsø. Grævlingen havde tillige gravet en gang under bærestenene, som førte ind til det andet kammer. En lignende skade var blevet udbedret nogle år forinden. Kamrene er nu forsynet med selvlukkende låger og underkarme af rustfrit stål. Foran underkarmene er der lagt sandstensfliser for at forhindre, at grævlingen skaffer sig adgang denne vej. Gangen mellem de to kamre var imidlertid overordentlig farlig for anlæggets stabilitet, idet en sammenstyrtning kunne få bærestenene til at sætte sig. Gangens munding i de to kamre var placeret i tømursmelletrum, og i det ene af disse melletrum var den pågældende tørmur styrtet sammen. Gangen blev derfor udfyldt med sten og jord og den sammenstyrtede tørmur blev repareret. Samtidig fjernedes der en stor mængde redemateriale og grævlingeekskremer fra kamrene.

Dobbeltjættestuen ved Iglsø. Reparation og oprydning i kammer efter grævlingeaktivitet.

Spanskhøj ved Snæbum

I den lille dobbeltjættestue Spanskhøj ved Snæbum var der året forinden blevet repareret en ellers original tørmur, som var styrtet sammen efter at være blevet undergravet af en redebyggende grævling. For at forhindre yderligere angreb, var kamrene blevet forsynet med selvlukkende låger af rustfrit stål. Desværre var afstanden mellem lågerens tremmer stor nok til, at grævlingen alligevel havde kunnet klemme sig ind i kamrene. Derfor var en lignende skade opstået i løbet af vinteren 2004-05. Også denne skade blev repareret, lågerne blev forsynet med ekstra tremmer og underkarme i rustfrit stål og foran karmene blev der nedgravet store sandstensfliser.

Dobbeltjættestuen Spanskhøj ved Snæbum. Tørmur undergravet af grævling.

Rishøj ved Ammendrup

Rishøjjættestuen, der blev fredet i 1908, har været genstand for flere arkæologiske undersøgelser og mindre istandsættelser siden 1800-tallet. Ved besigtigelse i 2004 konstateredes det, at den øvre del af en tørmur var faldet ud på et særdeles kritisk sted. Denne tørmur havde tidligere været restaureret, formentlig i begyndelsen af 1900-tallet. Tørmuren dannede på dette sted fundament for et mellemliggerlag, som igen bar en af kammerets dæksten. I den modsatte ende af denne dæksten havde dyreaktivitet forårsaget en lignende skade. Også her manglede en del af tørmuren, og bagved var der opstået et ca. 1 m højt og $\frac{3}{4}$ m dyb hulrum. Disse skader blev udbedret. Samtidig blev kammeret tømt for ca. 15 cm jord, som var indskredet i løbet af de seneste årtier. Gangen, hvis dæksten på nær en er borte, var ligeledes delvis jordfyldt og blev også tømt. Derved er muligheden for adgang til den meget seværdige jættestue blevet forbedret. Der er i forvejen offentlig adgang til anlægget.

Jættestuen Rishøj ved Ammendrup. Arbejde med tømning af kammer og gang.

Milhøj ved Stuby

I Milhøjjættestuen var understøtninger af jern, opsat i begyndelsen af 1900-tallet til sikring af kammerets dæksten, efterhånden fuldstændigt gennemtærede. Disse er derfor blevet erstattet af nye, udført i rustfrit stål.

Jættestuen Milhøj ved Stuby. Den næsten 100 år gamle, gennemtærede jernafstivning.

Vedbygård

Fra Vestsjællands Amt modtog Nationalmuseet i foråret 2005 anmeldelse vedrørende en randsten i den ellers meget velbevarede langdysse, som hældte kraftigt udefter og var i fare for at vælte. Den ene side af langdysen vender ind mod haven til en beboelsejendom, og anlægget besøges ofte af områdets børn. Stenen blev derfor rettet op og sikret med beslag af rustfrit stål.

Vedbygårdlangdysen. I midten af billedet ses den væltende randsten. Bemærk erosionen ved foden af de øvrige randsten.

Ved stenens fod blev der lagt en pakning af mindre sten og jord. Skaden er opstået som følge af, at jordfylden ved denne sektion af dyssen var borteroderet, således at randstenenes fundamenter ligger mere eller mindre blotlagt. Der er derfor risiko for, at flere randsten vil kunne løsne sig. Derfor vil der i 2006 blive pålagt en mængde stabilgrus og muld for at forhindre lignende skader i at opstå.